

ня досліджень із теоріями середнього й вищого рівня. При цьому ми вважаємо, що соціологічний підхід до права – значно ширше поняття, ніж просте застосування соціологічних методів, а розмежування напрямків дослідження в рамках єдиної інтегративної науки повинне йти не тільки по лінії розчленовування об'єктів дослідження, але й по аспектах і рівнях дослідження у випадку збігу їхніх об'єктів.

Список літератури: 1. Quaderni della rivista Sociologia del diritto. I. 1974. 2. Карбоньє Ж. Юридическая социология: Пер. с. фр. / Пер. и вступ. ст. В.А.Туманова. М., 1986. 3. Rechtssoziologie. 1977.

Надійшла до редколегії 15.01.06

М.М. Салпа

ДЕРЖАВОТВОРЧА ЕЛІТА: ГОЛОВНІ ВІДМІННОСТІ

Одним із досить цікавих і важливих питань в історії держави і права є питання про сутність суб'єкта державотворення. Без розгляду його суті аналіз процесу формування та розвитку держави не може виглядати достатньо ефективним. Однак розгляд діяльності суб'єкта державотворення, хай гіпотетичного, набуває певного підґрунтя і може дозволити розкрити механізм державотворення або технологій цієї діяльності, а також приховані цілі державотворення.

Колись, багато років тому Сократ промовив: «Зазначаючи потреби в багатом, багато людей збираються разом, щоб проживати сукупно і подавати один одному допомогу: таке спільне поселення і одержує в нас назву держави, чи не так?» [1, с.369]. З цього погляду держава виникає мовби сама собою з природного бажання людей жити сукупно, без будь-якої наявності конкретного суб'єкта творення держави. Разом з нею і також самі по собі виникають права, норми та правила поведінки людей. Може скластися уявлення, що створення держави та права є колективним продуктом спільних прагнень та волі багатьох людей, які живуть сукупно і яких іноді досить невизначено називають народом. Посилання на бажання та волю народу були завжди притаманні обґрунтуванню та поясненню подій у важкі моменти історії будь-яких держав, наприклад, таким чином: «Багато стоїть у серці українського народу, його душі жевріла ідея відродження могутньої та славетної держави. І в результаті демократичної революції (лютий 1917 р.) виникли умови для реалізації цієї ідеї» [2, с.3]. Власне, «сукупна народна воля» ще в уявленні договірних теорій XVIII ст. (Ж.Ж. Руссо та ін.) була міцним творцем і захисником права, яке насправді не мало ніякого значення для орієнтованої на користь індивідуальної свідомості. Тому в рамках цих теорій справжнє рішення на-

родної волі відкривається лише освіченій «еліті», яка мислить за масу, наставляє її та силоміць веде до істини.

Термін «еліта», який виник у XVII ст., був введений В.Парето і Г.Моска в широку соціальну і політичну практику в кінці XIX – початку XX ст. Вчені всупереч панівним тоді ліберальним поглядам щодо переваг і необхідності демократичного управління суспільством, яке є виразником волі всього народу, вважали, що більшість населення ніколи не керувала і ніколи не зможе керувати суспільством. Завжди, у будь-якій соціальній системі, за їх думкою, існує вузький – елітний, прошарок людей, які завдяки контролю над ключовими ресурсами і своєму становищу у суспільстві концентрують в своїх руках владу і управляють суспільством. Еліта – це люди, які досягли найвищих показників у своєму середовищі завдяки високопрофесійній діяльності, і які володіють певними атрибутами, що високо цінуються в цьому середовищі. Ними можуть бути багатство, стурбованість за громадський добробут, військова відвага, статус в релігійній ієрархії та т.ін.

Таким чином, якщо еліта або, точніше, її певна частина виступає суб'єктом державотворення, то для цілей нашого дослідження було би корисним вилучити саме той сектор в еліті, діяльність представників якого спрямована (в тій чи іншій мірі) на творення і розвиток держави та права. У зв'язку з цим розглянемо кілька дефініцій певних елітних груп.

Частіше за все, коли мова йде про національну державу, її головним будівничим називають національну еліту. При цьому мається на увазі, що «...національна еліта – це, в першу чергу, люди, які займають продержавну позицію. Вони мусять не тільки реалізувати національні інтереси, але й генерувати їх, розуміти, що необхідно країні, бути готовими до прийняття непопулярних рішень» [3]. Вважається, що національній еліті притаманна й така риса, як вкоріненість у національний ґрунт, національне життя та культуру з її історично обумовленою проблематикою, життєвими і моральними імперативами. У разі нестачі цього в еліті виникає відсутність або слабкість відчуття соціальних і національних потреб, засад і перспектив історичного розвитку держави. Саме національна еліта стоїть на чолі національно-визвольних рухів, національно-визвольних війн і революцій, керує державою в часи карколомних перебудов суспільства.

Щодо керівництва державою, то тут слід згадати В.Парето, який поділяв еліту на «правлячу еліту», тобто тих, хто прямо чи опосередковано вносить вирішальний вклад в управління суспільством, і на «не-правлячу еліту» [4]. В сучасній західній і українській традиції, яка виходить ще з античного розуміння політики як мистецтва державного управління, використовують два головних способи застосування терміну «політика»: як позначення певної

царини людської діяльності і як позначення спрямування або засобу діяльності. Саме в цих координатах і знаходяться політичні еліти – невеликі групи людей, чиє становище в суспільстві, знання, досвід та фахова підготовка дають їм можливість приймати кваліфіковані рішення, що впливають на життя, розвиток суспільства, або на процес прийняття таких рішень. Таким чином, терміном «політичні еліти» об'єднуються правляча еліта – ті, хто безпосередньо стоїть у владі, і певна частина еліти неправлячої – та, що прагне владою володіти.

Однак вирішення завдань державотворення не є прерогативою однієї з будь-яких вказаних елітних груп і часто виходить за межі конкретної групи. Так, відмічаючи значущість національної еліти в створенні держави, слід вказати й досить поширені випадки провідної участі в цьому представників «некорінних» національностей. Таких, як участь варягів у відбудові нашої держави у князівську добу України-Русі¹, державницька діяльність в Росії Катерини II – уродженої принцеси Анхальт-Цербстської, конфедералізм голови Раднаркому УСРР болгарина Х.Раковського та інші подібні випадки. До того ж державотворча функція не є неодмінно притаманною правлячій еліті. У цій групі, навіть, можливе виникнення названого званого Ю.Шерехом (Ю.Шевельовим) «комплексу Кочубейвщини» – зрадництва владної еліти заради власного виживання (наведено за [6, с.88–89]). І у неправлячій політичній еліті, яка теж впливає на формування держави і права, нерідкі прояви небажання поступитися своїми вузько-партійними або груповими інтересами заради інтересів державних. Саме це й стало однією з головних причин невдачі державотворення в Україні у 1917–1921 рр. [7, с.86]. Зазначимо, що участь у державотворчій діяльності – пряму або опосередковану – можуть брати і представники інших елітних груп: військової, економічної, інтелектуальної та інших. До проявів цього слід віднести численні військові путчі в ряді країн Південної Америки, Азії, Африки, діяльність членів Кирило-Мефодіївського братства, намагання деяких інтелектуалів впливати на провідних державних діячів (таке, як активне листування В.Короленка з керівниками радянської влади щодо порушень державою прав людини) або безпосередня їх участь в державотворенні (В.Виниченко, М.Грушевський, С.Шушкевич та інш.).

Таким чином, діюча державотворча еліта є мовби розчиненою в національній, політичній та інших елітах. Однак суттєва для суспільства діяльність державотворчій еліти створює саме той сим-

¹ М. Грушевський писав про це: «Навіть не приймаючи зовсім літописної теорії про варязький початок Руської держави й княжої династії, треба признати чимале, хоч би службене значення варязьким ватагам в процесі будови сеї держави в IX-X в.» [5, с.399].

волічний капітал, який і фундує її автономність. Крім того, виділення її представників в окрему групу і її подальший аналіз є необхідні, бо обумовлені значущістю цілей, завдань і функцій державотворчої еліти. Одним із суттєвих чинників виділення соціальної групи є визначення групоутворюючих факторів, характеристик, ознак. Серед характеристик, що свідчать про належність особи до державотворчої еліти, головною і необхідною є, на нашу думку, наявність державно-правового мислення. Під ним ми розуміємо таке правове мислення, головними засадами і метою якого є формування правил, принципів та законів, спрямованих на становлення, розвиток та зміцнення держави. Воно полягає в аналізі та оцінюванні політичних і соціальних процесів, дій та вчинків політичних і соціальних груп в державі, ідей та перспектив державної діяльності з позицій верховенства права, цілісності і зміцнення держави, а також у розумовому та організаційному супроводженні діяльності з досягнення цієї мети. Саме таке мислення і обумовлює прагнення еліти до державотворчої діяльності.

На нашу думку, державно-правове мислення спирається на створений у свідомості особи ментальний образ держави з її правовими атрибутами, відповідно до якого вона відтворює своє мислення, вчинки, дії. Образ держави може бути представлений особою (особами) в публічних промовах, статтях, в наукових або публіцистичних монографіях або у звернутих до громадськості програмних документах політичних партій та громадських організацій, в яких викладені головні правові та соціальні принципи створення держави і її діяльності. Так, наприклад, як це було викладено в прокламації до українців, знайденої в рукописах Кирило-Мефодіївського товариства:

1. «Ми приймаємо, що всі слов'яни мусять з'єднатися разом.
2. Але так, щоб кожний народ складав окрему Річ Посполиту і управлявся не сукупно з іншими, а так, щоб кожний народ мав свою мову, свою літературу, свій громадський устрій. Такими народами признаємо: великоросів, українців, поляків, чехів, лужичан, хорутан, іліро-сербів, болгар.
3. Щоб верховенство мав сейм або слов'янське зібрання, де сходилися би депутати від всіх республік слов'янських і там обговорювали та вирішували справи всього союзу слов'янського.
4. Щоб в кожній республіці був правитель обраний на певний час, а над всім союзом такий же правитель, теж обраний на час.
5. Щоб в кожній республіці була загальна рівність та свобода і ніяких різниць по станах.
6. Щоб депутатами та урядовцями ставили не по походженню і не по майну, а обирав народ по розуму та освіченості.

7. Щоб віра Христова була основою законодавства і громадського порядку у союзі в цілому і у кожній республіці»¹.

Навіть гасла для широких мас на кшталт: «Росія – єдина і неподільна!», «Заводи – робітникам, землю – селянам!», «Германія – найвища за все!», є своєрідним баченням держави, висловленим у спрощеному, популістському вигляді. Представники з мистецької еліти витворюють своє бачення і концепції в художніх роботах – книгах, віршах, фільмах, картинах, монументальних скульптурах.

Вкажемо на ще одну суттєву рису, яка відрізняє державотворчу еліту. Вона пов'язана з тим, що важливість завдань, які ця елітна група ставить перед собою, та складність їх досягнення, формує у її поведінці певну пасіонарність, крайню цілеспрямованість та безоглядність у досягненні мети. «Державним інстинктом» називав цю безупинну діяльність в такому напрямі дипломат, письменник і кінорежисер О. Довженко. А надихається вона, на думку політолога В. Карасьова, так званим «відчуттям національної місії».

Наведені характеристики дозволяють більш-менш достатньо автономізувати державотворчу еліту в суспільстві. Звичайно, такий підхід дає можливість удосконалювати аналіз елітної групи, уточнювати її якості і відмінності. Цікавим в подальшому в рамках висунутої гіпотези ми вважаємо дослідження умов визрівання державотворчої еліти та умов і характеру рекрутування в цю групу представників інших еліт, а також розвиток нею процесу державотворення.

Список література: 1. Платон. Государство. М., 1999. 2. Рогожин А.Й., Святоцький О.Д. Передмова // Історія держави і права України. Ч. 2. Підручник. Х., 1996. 3. Мостовая Ю. Советить правящую элиту – бесполезно // Зеркало недели. 2003. 15 ноября. 4. Pareto V. Treatise on General Sociology. N.Y.: Dover, 1963. 5. М. Грушевський. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. // Т.1. К., 1991. 6. Полунєєв Ю., Загоруйко Ю. Культурний шок у посткомуністичних суспільствах у період ринкової трансформації (перспектива України) // Сучасність. 1994. №10. 7. Яременко В. Український комплекс Хама і Яфета та сучасне державотворення // Сучасність. 1993. №12. 8. К истории «Общества св. Кирилла и Мефодия» // Былое. 1906. №2.

Надійшла до редколегії 24.12.06

І.В. Щербакова

«ПОБОЮВАННЯ»: ФІЛОСОФСЬКЕ ПІДГРУНТЯ СОЦІОЛОГІЧНОГО ПОНЯТТЯ

Тема «побоювань», «страху» не нова у історико-філософській та психологічній літературі. З філософської точки зору страх та побоювання є важливішим аспектом буття та обумовлений, в першу чергу, можливістю втрати людиною своєї безпосередності, власної якості, можливості саморозвитку. З психологічної точки страх – це

¹ Зроблений зворотній переклад за збіркою [8, с.73].